

ЎЗБЕК БОЛАЛАР ШЕЪРИЯТИДА ЮМОРНИНГ ЛИНГВОПОЭТИК ВА КОММУНИКАТИВ ХУСУСИЯТЛАРИ

*Қобилова Азиза Аҳроровна,
Бухоро давлат университети мустақил изланувчиси.*

Аннотация. Бугунги кунда адабиётшуносликда юмор, ҳажв алоҳида диққат қаратилаётган адабий ҳодисалардан биридир. Болалар адабиётини ҳам ҳазил ва кулгу-табассумсиз тасаввур этиб бўлмайди. Чунки болалар психологияси ҳазил-мутойибани яхши кўради. Бундан ташқари юмор – бу боланинг эътиборини ҳар қандай матнга қаратишига ёрдам берувчи, мустақил ўқишдаги қийинчиликларни енгишига кўмаклашувчи ўзига хос воситадир. Буни дунёнинг машҳур ҳажвнавиис шоиру адиблари ижоди бўйича олиб борилаётган изланишлар ҳам исботлаб беради. Мақолада болалар шоири Анвар Обиджон шеъриятида юморнинг ўрни масаласи таҳлил этилган.

Калит сўзлар: болалар адабиёти, юмор, шеърият, кулгу уйғотувчи деталлар, латифа, болалар руҳияти, бола тили.

ЯЗЫКОВЫЕ И КОММУНИКАТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЮМОРА В УЗБЕКСКОЙ ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ

*Кобилова Азиза Ахроровна,
Независимый исследователь Бухарского государственного университета.*

Аннотация. Юмор и сатира - одно из важнейших литературных явлений современной литературной критики. Детскую литературу невозможно представить без юмора и смеха. Потому что детская психология любит юмор. Кроме того, юмор - уникальный инструмент, который помогает сосредоточить внимание ребенка на любом тексте и помогает преодолеть трудности в самостоятельном чтении. Об этом свидетельствуют продолжающиеся исследования произведений всемирно известных комиков, поэтов и писателей. В статье анализируется роль юмора в поэзии детского поэта Анвара Абиджана.

Ключевые слова: детская литература, юмор, стихи, веселые подробности, анекдоты, детская психика, детский язык.

LINGUOPOETIC AND COMMUNICATIVE FEATURES OF HUMOR IN UZBEK CHILDREN'S POETRY

*Qobilova Aziza Ahrorovna,
independent researcher at Bukhara State University.*

Annotation. Humor and satire are one of the most important literary events in literary criticism today. It is impossible to imagine children's literature without humor and laughter. Because child psychology loves humor. In addition, humor is a unique tool that helps to focus the child's attention on any text and helps to overcome difficulties in independent reading. This is evidenced by the ongoing research on the works of world-famous comedians, poets and writers. The article analyzes the role of humor in the poetry of children's poet Anwar Abidjan.

Keywords: children's literature, humor, poetry, hilarious details, anecdotes, children's psyche, children's language.

КИРИШ. Болалар адабиётининг бошқа анъана ва тамойиллар каби юмор ҳам ўқувчида психологик энгилликни шакллантирувчи, шунингдек, ахлоқий тарбия бериб, ёмон иллатлардан огоҳлантирувчи восита бўлиб хизмат қилади. Ижтимоий ҳаётда юмор – коммуникантлараро муносабатларни ўрнатиш ва сақлашга ёрдам беради. Юморнинг бу хусусияти бевосита болалар адабиёти учун ҳам ҳосдир.

МАҚСАД ВА ВАЗИФА. Ушбу мақолада қўйилган масала Анвар Обиджон ижодида юморнинг лингвопоэтик ва коммуникатив хусусиятларини очиб бериш ҳамда аниқлашдан иборат.

НАТИЖА ВА ЮТУҚЛАР. Ўзбек болалар адабиёти ва шеърияти ўз тарихий тадрижида умумадабиёт тараққиёт тамойилларига ҳамоҳанг ривожланиши билан бирга жаҳон ва рус болалар адабиёти анъаналарини ўзига хос давом эттириб келаётгани билан

этирофга лойиқ. Жумладан, юмористик шеърлар болалар адабиётига ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди, мумтоз адабиётнинг масал ва ҳажвий асарлари таъсирида сингиб кетган бўлса, жаҳон ва рус болалар шеърлятидаги айрим тамойиллар билан ўзаро ўхшаш ҳамда фарқли тафовутларига кўра тараққий этиб келмоқда. Албатта, маданиятлараро ранг-баранглик болалар асарларининг тил хусусиятларидаги ўзгачаликни ҳам тақозо этади. Айниқса, юмористик шеърларда ўзбек халқининг ўзига хос ҳажв, киноя, қочирик, пародия ҳамда сўз ўйинларидаги маъно товланишлари, кулгу уйғотувчи деталлар миллий менталитетга хос бўлса, жаҳон болалар адабиётининг юмористик асарлари ўзгача деталларга эга. Ҳатто уларнинг ифода усуллари, тил хусусиятларида болаларнинг воқеликка муносабати нуқтайи назаридан ажаралиб туради. Шоирнинг ижодий услубидан ташқари турли халқларнинг кулгу уйғотувчи деталлари ҳам бири-бирига ўхшамаслиги табиий. Бинобарин, ҳар бир халқ болаларининг тушунча ва руҳиятига ҳамоҳанг улар учун мўлжалланган юмористик шеърлардаги деталлар ҳам шу маънода турличадир. Айтайлик, Англия болалар шеърлятидаги юмор кулгу уйғотувчи деталлари билан кескин фаркланади. Бунда шоирнинг ижодий услубидан ташқари сўз ва тушунчаларнинг, ифода усулларидаги ўзига хослигини кўриш мумкин. Бу инглиз болалар шеърлятида фольклор таъсирида давом этиб келаётган алоҳида жанрлар “шиворот-навъорот”- тескари ҳолат, барчаси тескарига ифода этиладиган воқеалар орқали кулги уйғотиши англашилади. Масалан, ширинликлар даракларда ўсади, полиз экинлари эса денгиз остида, захарли ўтлар сигирларни ейди, мушук сичқондан кўркади, худди шундай чўчкалар билан ўрдакларнинг ўрни алмашилиб кулги мотивини ҳосил қилади.

Яна шуниси диққатга сазоворки, ҳар бир халқнинг латифа объектлари, жойлари бор. Масалан Англиядаги Готэм кишлоғида яшайдиганлар ҳақида тўқилган талай латифалар мавжудлиги айтилади. Н.Н. Болотнова шундай латифалар ҳақида тўхталиб, улар гоҳида ёзни узоқроқ чўзилишини хоҳлаб, сайроқи кушларнинг атрофини қалин девор билан ўраб қўйиши, гоҳида узун таёқ билан сув ҳавзаларидан ойни овлаши, гоҳида эса тоғора билан денгиз саёҳатида жўнаши кабиларни санаб ўтади [1].

Дарҳақиқат, ўзбек адабиётида ҳам афанди ва латифаларга бой объектлар, жой номлари (Ширинқошқоқ, Шакарқошқоқ, Донишқошқоқ), образлар (Насриддин афанди, Матмуса) мавжуд. Шу билан бирга ўзбек болалар шеърлятидаги юмор ҳам алоҳида шоирлар ижодида ўзига хос намоён бўлиши таъкидга лойиқ. Юмор тўғрисидаги назарий фикрларни жаҳон ва ўзбек адабиётшунослигидаги этирофига этибор қаратилса, ҳодиса моҳияти янада теранроқ англаниши мумкин.

Инглиз тилининг “Merriam-Webster” изоҳли луғатида юморга шундай таъриф берилган экан: «humour (humor) – the amusing quality or element in something – кулгили ҳолат, белги ёки ниманидир асосий қисми»[2].

Рус адабиётида юмор кўпроқ тилшунослик аспекти нуқтаи назаридан ўрганилганини кузатиш мумкин [15]. Шунингдек, М.А.Кулинич таъкидича, юморнинг ижтимоий муносабатларни ўрнатишдаги аҳамияти жуда катта, у инсонларни руҳий чарқоқдан кутқазиб, ўзаро алоқаларни мустаҳкамлашга ёрдам берадиган қурол сифатида ижтимоийлашув воситаси бўла олади [5]. Яна айрим тадқиқотчилар фикрича, юмор ташкил этувчи сўз ва тушунчалар вақт ўтиши билан уни қўллаган муаллиф, ўқувчилар (субъектлар) қатори ўзгариб туриши мумкин экан. Шунингдек, В.И.Дальнинг изоҳли луғатида юморнинг қуйидаги хусусиятларига урғу берилган: қувноқлик, ўткирлик, ҳазил билан йўғирилган донишмандлик, ахлоқий, тарбиявий ва қадриятларга оид ноҳуш ҳолатларни беғараз ҳажв қила олиш каби.

Ўзбек адабиётшунослигида ҳам юморнинг ранг-баранг талқинлари мавжуд. Жумладан, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”даги қуйидаги таърифда унинг энг муҳим хусусиятлари қамраб олинган: юмор (лот.) — кулги билан хайрихоҳликни ўзида мужассам этган комиклик тури. Бадиий адабиётга мансуб юмористик асарда ёзувчи ижтимоий ҳаётдаги, шахсий турмушдаги, хусусан, айрим кишилардаги баъзи камчилик нуқсонлардан қулиб, уни танқид қилади. Бунда ёзувчи танқид қилинаётган объектнинг йўқотилишига тарафдор эмас, унга ачинади, ундаги мавжуд камчиликнинг тузалишини истайди. Енгил танқид, ҳазил руҳи билан у сатирадан фарқ қилади.

Кўринадики, юморнинг асосий хусусиятлари бировнинг камчилиги, заифлиги ёхуд ёмон ҳулқ атворига нисбатан беғараз ҳажв, қувноқ кулги орқали муносабат билдириш; шунингдек адабий тушунча сифатида бадиий асар ёки шеърларда воқеликка нисбатан шундай кайфиятдаги ифоданинг мавжудлиги сифатида тушуниш мумкин. Бундан

ташқари, болалар адабиёти ва шоирларининг ҳам ўзларига хос бўлган сўз ўйинлари, пародия, киноя, лофлардан фойдаланиш, кулгили мотив ва образлар яратиш, ҳаётий воқеликка тесқари ифода ва усулларни қўллашдаги услубий ранг-баранглик мавжуд.

Болалар шеърлятида юморнинг ўрни ранг-баранг вазифаларни ўташи мумкин. Аммо болани кувноқлик орқали ҳаётга, атроф-оламга муносабатини шакллантириш, бирор бир камчиликни кулги воситасида бадий акс эттириш юморнинг бош хусусиятидир. Чунки болалар айнан кулишга, ҳазил-мутойибага ўч бўладилар. Болалик шўхликлари шуни тақозо этади. “Шум бола”даги Қоравойнинг қилган ноҳўя ишлари бошдан оёқ одатий тарбияга зид. Уйдан тухум билан ёғни ўғирлаганидан тортиб, мўйсафид чолларни алдаганигача, қушларни ўлдирганидан то Сарибойни чув туширганигача барчаси ахлоқсизлик дейиш мумкин. Аммо Ғ.Ғулом асарни шу даражада юмор билан тўйинтирганки, унда жамиятнинг болаликка муносабати, катталар оламидаги алдов-қалдамлар ва етимлар фожиаси каби оғриқлар ана шу кулги тарозисида енгилроқ туюлади. Ниҳоят, ана шу кулги уйғотадиган воқелик одатий ҳаётга тесқари бўлгани учун болалар кизикиши, асарни қарийб бир асрдан буён қўлдан тушмай мутолаа килинаётганига сабаб бўлган дейиш мумкин.

Худди шундай, болалар шоирларининг кўпгина шеърляридаги юмор энг аввало кичкинтойлар ҳамда болалар ва ўсмирлар китобхонлиги эҳтиёжи юзасидан муҳимлик касб этади. Айниқса, болалар шоирлари А.Обиджон, Т.Адашбоев, Д.Ражаб, К.Турдиева, А.Акбар кабиларнинг сермаҳсул ижодида юморнинг ранг-баранг намуналари учрайди. Шу сабабли А.Обиджон ижоди ҳақида фикр юритган адабиётшунос олима З.Иброҳимова болаларнинг “кулгига ўч халқ” эканлигини асло унутмайди, дея таъкидлайди [4]. Чиндан ҳам А.Обиджон шеърлярида юморнинг барча ёшга мўлжалланган намунаси топилади. Боғча борадиган жажжи болақайлардан тортиб, кичик мактаб ёшидаги болаларгача, ўсмирлару катталарга хос ва мос бўлган юмористик шеърлар ҳил-ҳил пишган овқатдек тап-тайёр. Масалан, шоирнинг “Сигир кўшиғи”да айнан кичкинтой болалар образи кулги остига олинадиган ва айнан уларнинг инжиқликлари ўзларига ойнадек намоён бўлади:

Қанд деб йиғлар бузоғим,
Тинчимайди қулоғим,
Мў-ў-ў.
Кўнмаяпти у сира,
Берсам ҳатто кунжара,
Мў-ў-ў.
Билмайдики эса паст,
Кунжараям ёмонмас,
Мў-ў-ў.
Нима у “қанд” дегани,
Арзийдими, егани,
Мў-ў-ў.

Шеърдаги бузоқнинг қанд сўраши реал ҳаётга тесқари ҳолат бўлгани учун барчага кулгили. Кичкинтойлар эса буни “чин” деб тушунади, албатта. Сигирнинг “мў-ў-ў”раши ҳамда боласини эси паст деб сўкиши, сўнгра қандни нима эканлигини билмаслиги кулгилидир. Шоирнинг “Чаласавод” шеъри эса эндигина ёзишни ўзлаштириб олган бошланғич синф ўқувчиларини диққатини тортади:

Эшак қамиш-
Ручкада,
Мактуб ёзди
Чўчкага:
“Салам, ашна,
Сағмисан,
Ёки пишкан
Яғмисан?” [6]

Болалар мактубдаги ҳар бир сўзда бир имло хатоси борлигини илғаб, чаласавод эшакнинг устидан мазза қилиб кулишади. Ва тенгдошлари орасида ўзи ҳам саводсиз эшакка ўхшаб қолмаслиги учун ҳаракат қилади. Зеро, шоирнинг мақсади ҳам шу. Ҳайвонлар образидан фойдаланиб, кичкинтойлар орасида учраб турадиган айрим камчиликларни беозор кулги орқали тарбиялашдир. Худди шундай “Қурумсоқ” шеърлярида

“қаламим одош бўлади” деб ёзмасликни баҳона қилган Мирсалим, “Огоҳлантириш” шеърдаги тушида ҳолва кўрса, бер деб ғалва кўтарадиган укасини огоҳлантирган Равшан, “Ачиниш” шеърдаги Мирҳошимнинг акасини калишини кийиб кетгани учун, лойга ботишидан ачинган ака кечинмаси кабилар баайни кичкинтойлар руҳиятига мос кулгили ҳолатлардир.

Бундан ташқари, А.Обиджоннинг “Ғалати мактублар” туркумидаги шеърлари болалар ва ўсмирлар китобхонлигига мос юмористик шеърлар ҳисобланади. Шоирнинг бу туркумдаги шеърларини юқорида зикр этилган манбаларда таъкидланганидек, семантик-стилистик, лингвопоэтик жиҳатдан таҳлил қилиш мумкин. А.Обиджон архаик сўзлар, бугунги ёшлар деярли ўз нуткида қўлламайдиган тушунча ва иборалардан фойдаланиш орқали юмористик кулги яратади. “Калишнинг ботинкага”, “Чайнамайшимингнинг хўрозқандга”, “Қўранинг кумғонга”, Сополкосанинг чинникосага” “ёзилган хат”ларидаги киноя, кесатик, истехзо ва мажоз, тамсил сингари бадий унсурлар кулгининг турли хилларини намоён қила олган. Рост, ҳали болалар бундай шеърлардаги мажозий маънолар, кесатиқ ва пичингларни тушунмаслиги мумкин. Масалан, кумғоннинг қўрада қуйиб-пишиб чой қайнатиши-ю, одамлар эса “бурни осмонда” Чойнақвойни эъзозлаб ликопчага ўтқизиши, “дунё ўзи тескари”лиги жамиятдаги лаганбардорлар, “Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир”ларга ишора қилинаётганини англамасалар ҳам, айнан ана ўша предмет ва буюмларнинг мактуби, ёки асори-атиқага айланиб бораётган номи кулги уйғота олади. Шоир бундай шеърларда ҳатто болалар тилидан унумли фойдаланган. Масалан, “Чайнамайшиминг, одош, таталаб, Чориг бобонг, Шиппак опанг, Хиром аканг, чўтир Қирза тоғанг, Маҳсибиби ойинг, Амиркони холанг” каби. Бу сингари болалар тилидан кенг фойдаланиш нафақат шеърни кичкинтойларга яқинлаштиради, балки, айнан бола шу появзал турларини ўзининг яқин қариндошлари сифатида тасаввур қилиб, мириқиб кулади. Ва албатта буларнинг барчаси нореал, ҳаёт ҳақиқатига тескари бўлганидан кулгилidir. Айни пайтда бу тил ҳодисаси болаларда лингвокреативлик тафаккурини шакллантиришга ҳам хизмат қилади. А.Обиджоннинг юмористик шеърларидаги поэтик ифода шакллари ҳам ўзига хос. Уларнинг тузилишиёқ юмор. Бир мисра биргина сўздан иборат, ёки тўрт мисра-тўртта сўз – шеър. Масалан, “Итнинг таклифи”да ўқиймиз:

Юринг боғда,
Салқинлаймиз,
Биргалашиб,
Акиллаймиз.
Ёки, “Ҳакканинг ваъдаси”:
Текин беринг,
Кавшайман,
Ўғрилиқни
Ташлайман.

ХУЛОСА. Хулоса сифатида айтишимиз мумкинки, болалар шеърлятида юморнинг ўрни жуда кенг ва муҳим вазифаларга эга. Бола ақлини таниганидан эшитиш ва ёд олишга кизиқиш уйғотадиган, кулгини яхши кўрадиган, ажойиботларга бой тасаввурлардан иборат шеърлар албатта уларни ўзига жалб қилади. Кулги остига олинаётган ҳодиса ва воқеалардан узок бўлишга, акс ҳолда ўзи ҳам шундай кулги бўлишдан эҳтиётланиши, қолаверса, шу каби шеърлар таъсирида атрофда содир бўлаётган салбий ҳолатларни фарқлай олишга эришиши мумкин. Бинобарин, юмористик шеърлар дастлаб болаларни қувноқ кулгига етакласа ҳам аслида уларнинг беғараз танқидчисидир. Шу билан бирга улар болалардаги чексиз-поёнсиз фикр ва туйғуларининг сўз орқали жилоланиши, айни пайтда болалар руҳиятининг теран ифодачиси ҳамдир. А.Обиджоннинг маҳорати шундаки, боғча ва кичик мактаб ёшидаги қаҳрамонлари ҳақида сўзлаб ўтирмай, уларни айнан ўз тиллари, ҳаракатлари ва тасаввурлари орқали намоён қилади. Шоир шеърларининг коммуникативлиги - яъни сўз ва тушунчаларни ифодалаш усули айнан болаларбоплиги ҳам шу маънода эътирофга лойик.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Болотнова Н.Н. Филологический анализ текста: учебное пособие – Москва: «Флинта», 2007.-520 с.
2. Вержинская И.В. Понятие «юмор» в лингвокультурологическом аспекте // Наука и современность. - 2012. - № 19. -С. 105-108.

3. Жамилова, Башорат Саттаровна. «Трактовка и формы выражения экологического воспитания в произведениях для детей.» Сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума (2019): 70.
4. Иброҳимова З. Қувноқликка яширинган изтироблар. Т., 2005. –Б.6
5. Кулинич М.А. Структура и семантика лингвистических средств выражения комического / М.А. Кулинич // Иностр. яз. в шк. – 2009. – №4. – С. 69-73.
6. Обиджон А. Масхарабоз бола. Тошкент, 1986
7. Низомиддиновна, Ҳамроева Нафиса. «ИЛТИФОТНИНГ ПРАГМАЛИНГВИСТИК ХУСУСИЯТЛАРИ.» Сўз санъати халқаро журнали 5.3 (2020).
8. Ҳамроева Н. Н. Compliment как одна из форм фатического общения КОМПЛИМЕНТ AS ONE OF FATIC COMMUNICATION FORMS //МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА. – 2020. – С. 107.
9. Ҳамроева Н. Н., Хотамова И. У., Матниёзова Ш. Б. ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОМПЛИМЕНТА КАК ЭТИКЕТНОГО РЕЧЕВОГО ЖАНРА // Academy. – 2020. – №. 12 (63).
10. Sattorovna J. B. et al. Basics of Uzbek Children’s Reading //TEST Engineering & Management. – 2019. – Т. 81. – С. 4207-4214.
11. Jamilova B. Description of the spirit of teenagers in uzbek children’s prose //Middle European Scientific Bulletin. – 2020. – Т. 1. – №. 7. – С. 20-27.
12. Nizomiddinova K. N. Compliment as one of the forms of Phatic Communication // Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 10. – №. 1.
13. Nizomova, Shodiyevna Shohista. «Symbolic interpretations of water and fire in modern poetry.» Middle European Scientific Bulletin 11.1 (2021).
14. Norova, Nasiba Bakhtiyorovna. «CREATIVE ABILITIES OF THE ARTIST IN THE APPLICATION OF THE ART (ON THE EXAMPLE OF THE LYRICS OF OSMAN KOCHKAR).» Scientific reports of Bukhara State University 4.5 (2020): 214-221.
15. Explanatory English dictionary Merriam Webster [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://slovar-vocab.com/english/merriam-webster-dictionary.html>.